

Jože Toporišič

## PREDVIDLJIVOST SLOVENSKE KNJIŽNE SAMOGLASNIŠKE KOLIKOSTI IN KAKOVOSTI\*

### I

V slovenskem knjižnem jeziku kolikostna nasprotja, prim. *brát — brát*, niso posebno pogostna in prav to je nemara glavni vzrok za njihovo počasno, a vztrajno odpravljanje. Zmagujejo dolgi naglašeni samoglasniki. Kako je to?

Kot je znano, je v slovenskem knjižnem jeziku kratek naglašen samoglasnik v bistvu mogoč samo v zadnjem ali edinem zlogu: *pokôp, brát — pokôpa, bráta*. Če primerjamo spiske takih besed, ki so jih sestavili v 19. stoletju (Valjevec, Škrabec), z dejanskim stanjem v današnjem knjižnem jeziku, hitro ugotovimo, da naglas ni več na končnici, temveč na osnovi v naslednjih kategorijah:

1. pri sam. sr. spola: *jajcè, barjè, moštvo, gumno, jedrcè, gumnom, jedrcèm, jedrcih*;
2. pri sam. m. spola: *kupcà, bobkà, Trstà, ovsà*;
3. pri sam. ž. spola na -a: *bolhà, družbà, službà*;
4. pri pridevniki: 

<i>mrtvâ</i>	<i>sladkâ</i>
<i>mrtvè</i>	<i>sladkè</i>
<i>mrtvegâ</i>	<i>sladkegâ</i>
<i>mrtvemû</i>	<i>sladkemû</i>
5. pri glagolih na -im: *govorivâ*  
*govoritâ*  
*govorimò*  
*govoritè*
6. v mest. ed.sam. ž. spola na soglasnik: v *časti*, v *laži*;
7. v daj. in mest. mn. sam. ž. spola na -a: *sestrâm, sestrâh*.

Zakaj se je to zgodilo? — Zato, ker so bili tako naglašeni primeri v nasprotju z veliko številnejšimi, ki so imeli naglas na osnovi: *jajcè — pérje, moštvo — brátstvo, jedrcè — povréselce, kupcà — hlébca, bobkà — dédka, bolhà — vólna, Trstà — písta, sladkâ — dol, oblika sládka in sploh stára dol, oblika stára, enako še mrtvegâ — mítvega, govorivâ — govoríva in sploh nosíva, v časti — na pèči, sestrâm — sêstra, sêstri*.

\* Preostali del predavanja tujim slavistom julija 1965. (Prvi del gl. JiS XII/1967, str. 92—96.)

Kar takega v zapisih knjižnega jezika po naših slovnica in v pravopisu še nahajamo, je večinoma zmota, ker to niso več nevtralna knjižna sredstva, temveč stilsko zaznamovana kot starina ali dialektizem.<sup>1</sup>

Prim. iz SP 1962:

1. m. spola: *špehèk, beračèk, čopèk, košèk, laščèc, igìc, mostèc, nožèk, pločèk, zaprtèk, stebrčèk, stržèk, bobèk, domèk, Francèk, krcèlj, krhèlj, kupèc, repèk, ročèk;*

2. sam. s. spola: *klobkò, latjè, medstebrijè, odprtjè, resjè, suknò, vrvjè, klasjè, podrtjè, razprtjè, satjè, trstjè, vresjè, žganjè, žrtjè;*

3. pridevniki: *hladnà, krotkà, lahkà, mračnà, plašnà, plehkà, skočnà, skrbnà, solznà, strašnà, željnà, gnojnà, gorkà, lahnà, mehka, močnà, ravnà, reznà, rosnà, sladkà, drobnà, brdkà, kasnà, krhkà, mrtvà, tankà, žarkà, šibkà, hodnà, brhkà, krepkà, svetlà, dolžnà, grenkà, težkà;*

4. sam. ž. spola na -a: *gubà, trskà.*

Kratkemu končnemu naglašenu samoglasniku iz tipov 5 in 6 se je odpovedala že naša slovnica, primeri iz tipa 7 pa so se odpravili oz. se še odpravljajo hkrati z dolgimi takimi naglašeni zlogi, kot bomo videli — prav tako po analogiji.

Danes se naglašeni kratki samoglasniki v končnici oz. na glagolskem tematičnem samoglasniku v kategorijah drži le, če je osnova nezložna, in v elitnem knjižnem izgovoru še takrat, če je v osnovi polglasnik: —

- |               |  |
|---------------|--|
| 1. <i>tlà</i> | <i>žeknò,</i>                          |
| 2. <i>psà</i> | <i>stebrà,</i>                         |
| 3. <i>slà</i> | <i>temà,</i>                           |
| 4. <i>zlà</i> | <i>temnà</i> (že stilsko zaznamovano), |
| 5. <i>žgè</i> | <i>cvetè</i> (enako tudi v velelniku), |
| 6. ---        | <i>debrì.</i>                          |

Tako seveda tudi v sestavljankeh na tej podstavi: ker *žgè* tudi *požgè*, ker *šlà* tudi *pošlà*, le pri *našlà* tudi že *nášla*. Po zgledu *požgè* se ravna tudi nezložni korenski morfemi, ki so vezani samo na sestavljenke: *načnèm, ožmèm* ipd.

Na koncu osnove samo pred ničto končnico pa se kratki naglašeni samoglasnik drži kar dobro, četudi se tudi že tu ponekod umika. Ohranjen je v naslednjih kategorijah:

V II. sklanjatvi je to prava posebnost: *miš, nit . . .*

V III. sklanjatvi kakim 200 samostalnikom ni mogoče predvideti kračine in se jih je zato treba učiti po vrsti: prim. *bràt, sir, krùh, žèp, nòž.*<sup>2</sup> Drugi primeri so napovedljivi. Mednje gredo najprej izglagolske izpeljanke in zloženske z ničtim obrazilom, kadar pridejo pod naglas *a, e* ali *o*: *prepàsti* > *prepàd, precepiti* > *precèp, odkositi* > *odkòs*. Glagolska podstava je lahko samo hipotetična: *odnositi* > *odnòs*. Med nekaj sto takih primerov, zapisanih v SP 1962, jih je komaj nekaj, kjer je tudi pred ničto končnico dolg naglašen samoglasnik: prim. *vlék, ték* (toda *predtèk*), *bég* (tudi *pobég*), *pláz* (skoro nihče ne ve več, da je to v zvezi s *plaziti*), *hód* (vendar *odhòd* itd.), *čár, žár, srám, vlák, silobrán, mólk, gólk*. To je po prvih ocenah vse; kar je tega še več, je mogoče videti, da gre za glagolske izpeljanke iz samostalniške podstave: *gospodár* > *gospodárìti, plén* > *plenìti*. Primerjaj podobno *kmèt* > *kmetováti, góvor* > *govorìti*.

V posebni skupini so besede na *-ent*; te imajo pred ničto končnico vedno kratek naglašen samoglasnik: *študènt, advènt, šmènt*. — Tudi izpeljanke na *-ič*, ki pomenijo mlado, gredo sem: *mladič*.<sup>3</sup>

Pri pridevniku je besedotvorno nemotiviranih takih primerov kakih 30 (prim. *sit, ràšč, bogàt, domàč, znàn, pijàn, rjáv, zdráv, plàv, žal, širòk, globòk, visòk, hròm, pròst, nòr, nòv, poštèn, rumèn, zelèn, trhlèn, studèn*). Od predvidljivih ter besedotvorno motiviranih primerov gre sem zaključeno število izglagolskih izpeljank na *-av* (*bahàv, domišljàv*), izpeljank z obrazilom *-at* (*bahàt*), deležnik na *-en* od glagolov s širokim *o* ali *e* v osnovi in od glagolov na *-im* (*pletèn, prebodèn, pokošèn — plètem, prebòdem, kosím*).

Predvidljivost kratkega naglašene samoglasnika pred ničto končnico je potemtakem precejšnja: od 261 primerov z naglašenim *i, u* ali *a* jih je oblikoslovno nemotiviranih samo 79. Od 348 samostalnikov z naglašenim kratkim *o* jih je samo 82 oblikoslovno nemotiviranih (hkrati s sestavljenkami seveda, kakor pri *a, i* in *u*) in od 244 primerov z *e* je oblikoslovno nemotiviranih in torej nenapovedljivih 40. Če seštejemo vse, je od 853 primerov z naglašenim kratkim samoglasnikom pred ničto končnico oblikoslovno nemotiviranih in torej nepredvidljivih samo 200. Skupaj s pridevnikom torej 230 primerov. Seveda so tu mogoči popravki navzgor in navzdol, kolikor sem pri izpisovanju kakšen primer prezrl; enako seveda še pri obdelavi gradiva.

Pri deležniku na *-l* ni predvidljiv kratki naglašeni samoglasnik pri glagolih na *-jem* — *ti*, če se koren končuje na samoglasnik (vendar je mogoče reči, da je kratek v deležniku na *-l* pogostnejši od dolgega); v Ruplovem pravorečju je odnos kratek: dolg kakor 19 : 5). Pri glagolih na *-ti* — *-jem* in vokalom pred *-ti* pa je ravno obratno: samo *žèl, mèl, mlèl* in *klàl* so kratki, dolgih pa je 12. Morda se je prav tu začelo odpravljanje kračine pri glagolih, ki se jim koren končuje na *-e-*: mlajša generacija npr. v Ljubljani govori vse take primere kar dolgo. (To je prešlo tudi k glagolom *-èti -im*.) Nepredvidljivi so potem samo še posamezni primeri, tako iz II. vrste *minil*, v peti vrsti pa *iskàl, lagàl, oràl, postlàl* (SP ima *orál*), *znàl*. Pri glagolih na *-ám -áti* je kratek naglašen vokal v deležniku pred ničto končnico obvezen (*končàl*). (Primeri kot *plèl* in *bòl* so predvidljivi (v sedanjiku široki *e* oz. *o* v korenu glagolov na *-tem* ali *-dem*), vendar je tak izgovor danes že narečen, knjižno je *plètel* ali *plétel* in enako seveda *bòdel* ali *bódel*.)

V velelniku je zmešnjava, če se končuje na *-ej*: prim. *gléj, jèj, imèj, povéj, sméj, gréj, véj, spéj, štéj, dèj, séj*. (Rupel je imel *štèj, umèj, imèj*.)

Nenapovedljivi so kratki naglašeni samoglasniki še v *nepregibnih besednih vrstah*, posebno v prislovihih; primeri zanje so: *dokàj, dotlèj, kdàj* (nedoločno), *mendà, mordà, nalàšč, naskrivàj, nikdàr, precèj, sèm, sicèr, skùp, splòh, tačas, takòj, takràt, tàr, vèn, vendàr, zamàn, zdàj, žè*.

Posamezni zaimki: *kàk* (vsaj po Ruplu), *kàj, kàr, kdòr, jàz, òn*.

Kratek naglašen samoglasnik v nezadnjem (needinem) zlogu imajo poleg primerov, kadar gre za polglasnik, naslednje skupine besed: nepredvidljivo le kaka beseda, npr. členek *màrsi* — ali zaimek *vès* v dvozložnih končnicah (prim. vsèga), sicer pa je vse predvidljivo.

Najdemo ga pri sestavljenkah, kakor so npr: *pòdsekretàr, prèdpripràva, nèdomàč, nàjmanj, nèrjavèč, kàrkòli, vsèpovsòd, vsèkàkor, pràvzapràv, kàkšen*

(nedoločno); *tjākaj, prāvkar, vsèkdar, dàsi, dòkler, àli, jèli, tjàle, sèmle, tàmlè, tùle* (vendar *túkaj*). Kakor se vidi, imajo sestavine takih besed s kratkim naglašenim vokalom v nezadnjem zlogu tak naglas tudi kot samostojne besede (prim. *kār, vsè, prāv, kāk, tjà* ipd.) ali pa ga dobe šele kot besedotvorno obrazilo (prim. *prèd-, nè-*). — Od teh primerov je treba ločiti tiste, pri katerih ne gre za besedni, temveč stavčni naglas, za posebno poudarjenost v sporočilu (prim. *vèndar, àmpak, te jè videl*; prim. še *Te je vídel? — Te jè? ali So ga vídeli? — So gà? — Sò?*<sup>4</sup>

## II

Eden največjih problemov v slovenskem knjižnem jeziku za vsakega, ki ni ravno Gorenjec ali Ljubljčan, je razvrstitev širokih in ozkih dolgih o-jev in seveda e-jev. Ta razlika je pomensko razločevalna (fonematična): prim, *žèni se* (sed.) — *žèni se* (vel.) ali *nósi* (sed.) — *nósi* (vel.). Vokalna kvaliteta a priori ni predvidljiva razen v primerih, ko gre za naglašeni e pred j in o pred fonemom v, ki imata mehanično razvrstitev: nevtralna e in o v istozložnem položaju (*séj, séjni, jèj, mèjni* — *sinóv, sinóvski, kòv, sòv*), široka pa v raznozložnem položaju (*séja, mèja* — *sinóvi, sòva*), in sicer ne glede na prvotni izgovor in po njem se ravnaoče zapisovanje takih besed z akutom ali cirkumfleksom. (Z /' / so zapisani tisti primeri, pri katerih se je doslej dovoljeval samo ozki izgovor.<sup>5</sup>)

Samo še eno avtomatično pravilo imamo za razvrstitev širokega e: v mlajših izposojenkah in izpeljankah se pred r govori samo široki e, prim. *atmosphéra, šofér — térjam*.

Nekaj malega nam za razvrstitev širokih in ozkih o-jev in e-jev pomaga tudi poznanje izvora sedanjih o-jev in e-jev: za jat, in nosna e in o navadno ni širine v našem knjižnem jeziku, za prvotna o in e pa je mogoča, in sicer — kot znano — tedaj, če je bil v praslovanščini naglas za takim sedaj širokim e-jem ali o-jem. Pri tem opozarjamo na ruščino ali čakavščino, lahko pa bi se sklicevali tudi na redka slovenska narečja, a so premalo raziskana. Toda kaj, ko tako malo kdo pozna vse te jezikovne zadeve. Pa še to: analogije so stvar temeljito premešale, tako da presenečenj tudi za dobrega »praslovana« ne manjka (prim. npr. *ròka, pèta, sèdi, grèda, bèžal* ipd.).

Učinkovita slovnica slovenskega knjižnega jezika bi morala take primere zbrati v posebnih seznamih, da bi se jih bilo mogoče naučiti.<sup>6</sup> Take kratke spiske imamo že pri Kopitarju ob posameznih sklanjatvah, potem pri Metelku in še pri Ruplu v Slovenskem pravorečju, kjer je zbranih največ takih primerov. Treba je pripomniti, da so ti spiski za žensko in srednjo deklinacijo posebno nepopolni, to pa zato, ker navajajo samo tiste primere, ki hkrati premikajo naglas (prim. *vòda vodé vodi vodó*) oz. tak široki o ali e iz ednine v množini premenjujejo z ozkim (prim. *òkno — ókna, rébro — rébra*). Škrabčev spisek takih besed — navaja jih v 26 skupinah — se da urediti v naslednje štiri skupine: v prvi so besede, ki imajo široki e ali o v vsej sklanjatvi oz. spregatvi, v drugi tiste, ki imajo ta dva glasova v vseh sklonih razen pred končnico *o* oz. pred nezložno končnico, v tretji tiste, ki imajo široka e ali o samo pred edninsko končnico *o*, v četrti tiste, ki ju imajo samo v kakšni ali edini obliki paradigme. Primerjaj podrobnejši pregled po oblikoslovnih tipih:

## I

1. *pêta* — *gôra*
2. *čêsen* — *pôsel*
3. *čêlo* — *ôkno*
4. *têžek* — *drôben*
5. *nêsem* — *bôdem*
6. .... *šôtor* — *ôra*
7. *rôjen* — *rojênega*
8. *pêti* — *ôsmi*

## III

1. *jêlen* — *pôtok*
2. *brême* — ...
3. *vêlik* — *bôgat*
4. .... — *senôžet*
5. *žênil* — *môlil* (*žêlet*,  
*čêsal*, *krênil*)
6. *žêni* — *môli* (*žêli*, *čêši*,  
*krêni*, *grêni* — *mnôži*  
*nêsi* — *bôdi*)

## II

1. *zelênega-nôrega* (*dôbrega*, *nôvega*)
2. *mêča* — *bôba*
3. *ênega*
4. *pečênega*
5. *pêtih* — *ôsmih*
6. *nêsla* — *bôdla\**
7. .... — *môjega*
8. *strêmo* — ....

## IV

1. *žênit* — *môlit* (*žêlet*, *čêsat*, *krênit*)
2. *nêsti* — *bôšti*
3. .... — *spôdaj*
4. *njêga* —
5. *v pêči* — *v kôsti*
6. .... — *na môstu*

Na pripono vezana je kakovost pri naslednjih primerih, bodisi da spadajo v I. skupino (-êr, -ôba, -ênje, -ôta: *biljetêr*, *gnusôba*, *življênje*, *gluhôta* s pridevniškimi izpeljankami vred: *biljetêrski*, *gnusôben*, *življênjski*, *temôten*), bodisi v II. skupino (-en kot obrazilo za deležnik na -n: *pečêna*).

Skoraj vsi zgoraj naštetih tipi štirih skupin s širokim o-jem ali e-jem so slabo napovedljivi, zato se jih je treba učiti na pamet. Poglejmo natančneje.

Kar zapomniti si je treba primere za tipe I. skupine 1—7, skupine II 1—3, III 1—5, pri 6 samo za *mnôži* in *grêni*, pri IV pa 3—6. Nekateri od teh tipov so številčno šibki: primerov za I/6 je komaj pet, šest; skoraj samega sebe predstavlja primer I/8, saj so taki primeri, računam, le trije ali štirje. Samega sebe predstavlja tudi primer za II/3 (števnik *en*). Tudi za III/4 poznam samo en primer, komaj nekaj več jih je za III/3; IV/4 predstavlja samega sebe, IV 5 in 6 pa sta ne glede na nepreveliko redkost zanemarljiva, v vseh primerih tipa 6 in večinoma v tipu 5. Pri II/7 gre za sememe *moj-*, *tvoj-*, *svoj-* in, po novem, tudi *nje-gov-*. Tudi za III/2 ni veliko primerov: razen v primeru *têle* in *plêče* gre za samostalnike, ki pred neničto končnico podaljšujejo osnovo z *n*, vsega skupaj 4 primeri. Nazadnje: tudi primerov za tip IV/3 ni veliko (prim. npr. *dôkaj*, *dôli*, *dôl*, *gôr*, *gôri*, *spôdaj*, *zgôraj*).

Predvidljivi so popolnoma naslednji primeri: tip I/8 velja za vrstilne števnike od 5 do 10 in 100, in sicer tudi kot sestavine večjih števil, kadar so govorno na koncu, tj. tudi 105, ne pa 125, ker govorimo *sto pet* in *sto petindvajset*. Isto velja za II/5, kjer gre za glavne števnike od 5 do 10 in 100 v sklonih z neničto končnico. V II/8 gre za primere z nezložnim korenskim morfemom (*tr-êm* ipd.) — kjer pa je izvzet vezani morfem *-jd-*, kot ga imamo v *nâjdem*, *pôjdem* itd. V primerih kot *pôšljem*, *zâjmem* in *nâjmem* pravzaprav ne gre več za korenske

\* Tako po starejšem pravorečnem določilu.

morfeme *-šlj-*, *-jm-*, temveč zaradi pomenske oddaljitve kar za korene *pošlj-* (*posl*), kakor dokazujejo tudi izpeljanke *dopošljem* namesto *došljem* ipd.

Če si poleg obravnavanih napovedljivih tipov s širokim e in o in o poleg prav tako že prikazanih tipov, ki so številčno šibki, končno zapomnimo še tipe I/1—5, II/1—2 in III/1,5 in 6 (od tega samo podtip *grêni* — *mnôži*), si pridobimo možnost za obvladanje vseh drugih tipov na podlagi posebnih pravil, o katerih bo še beseda. Pri osvajanju teh primerov je pričakovati naslednje: Pri I/1 bi se enozložne osnove dale še kar naštet, drugo pa so izpeljanke; pri I/2 so razen redkih nesestavljenih osnov vse druge izpeljanke; pri I/3 mora biti kar veliko število izpeljank; tako tudi pri I/4, medtem ko bi za I/5 bilo mogoče dovolj hitro sestaviti listo vseh primerov. Tudi v II/1 primerov pravzaprav ni veliko, zato pa toliko več pri II/2, o čemer bo podrobneje še govor. Primerov za III/1 je okrog 40. Silno važna je osvojitev točke III/5, ki jih ni posebno malo, kakor tudi ne za III/6 podtip *grêni* — *mnôži*.

Primeri za paradigmatično besedotvorno izvajanje<sup>7</sup> iz usvojene podstave:

1. Če si zapomnim primere I/5 (*nêsem* — *bôdem*, *bêrem* — *zôvem*), vem tudi za kvaliteto naglašanih e-jev in o-jev v II/4 in 6, III/6 in IV/2 istih semenov, kolikor seveda nimajo v II/4 in 6 in v IV/2 korenske morfemske variante brez e-ja ali o-ja: *prenesênega*, *nêsla*, *nêsi*, *nêsti* (proti samo *bêrem* — *bêri*, ker dalje *bran*, *bral*, *brati*);

2. Če si zapomnim primere III/5 *žênil* — *môlil* (50 jih je: *prôsil*, *blôdil*, *brôdil*, *gônîl*, *hôdil*, *lômîl*, *môčil*, *môlîl*, *nôsil*, *pôstil*, *sêlîl*, *sklônîl*, *skôčil*, *prîslônîl*, *strôjîl*, *tôčil*, *vôdil*, *vôlîl*, *vôzil*, *žênîl*, *čêsâl*, *klêpal*, *klêcal*, *kôpal*, *krêsâl*, *mêtal*, *têsâl*, *zôbal*; *žêlel*, *gôrel*, *bôlel*, *dônel*, *hôtêl*, *lêtel*, *lêžal*, *nôrel*, *vêlel*, *zôrel*; *krênîl*, *počênîl*, *zaklênîl*, *poklônîl*, *ôgnîl*, *upôgnîl*, *tônîl*, *trênîl*, *ščênîl*), vem tudi za kvaliteto naglašane samoglasnika v velebniku (III/6) in namenilniku (IV/1). Pri glagolih na *-il* si zagotovimo še izpeljanke z obrazili *J-nja* (*prôšnja*) in *neiz-* . . . . *-an* (*neizprôsen* -*sna*), kolikor take izpeljanke seveda obstoje.

3. Če si zapomnim podtip III/6 *grêni* — *mnôži* (66 jih je): *bôri*, *bremêni*, *debêli*, *dôji*, *dêli*, *glôbi*, *drôbi*, *gnôji*, *gôli*, *gotôvi*, *grêni*, *grôzi*, *jêkli*, *jêzi*, *krôji*, *krôpi*, *kôsi*, *krôti*, *lêvi*, *lôvi*, *mêji*, *mnôži*, *môli*, *môri*, *nôči*, *nôvi*, *ôstri*, *pepêli*, *plôdi*, *pôji*, *pôti*, *rôji*, *rôsi*, *rôti*, *smôdi*, *sôli*, *sramôti*, *srêbri*, *škrôpi*, *togôti*, *tôpi*, *vêdri*, *vesêli*, *vôšči*, *zvôni*, *žalôsti*, *govôri*, *dôbi*, *dvôji*; *vrêši*, *jêči*, *sêdi*, *blêdi*, *bôbni*, *čêpi*, *drevêni*, *hrepêni*, *ohrômi*, *onêmi*, *slôni*, *slôvi*, *otôpi*, *otrôhni*, *ozelêni*; *stêlji*, *ôrji*, pridobim pri glagolih na *-iti* samo dovolj redke izpeljanke s sufiksom *-nja* (kôšnja); primeri kot *rôsna* ali *pôtna* so izpeljanke iz samostalnikov *rôsa* in *pôt* (= *znoj*).

### III

Na koncu nam je govoriti še o razvrstitvi kakovosti samoglasnikov v zvezi z že obravnavanimi kolikostnimi premenami tipa *brât* — *brâta* prav v tej kategoriji, tj. pri samostalnikih moškega spola. Stanje je naslednje:

Prosta kakovostna premena pri *i*, *a* in *u* je avtomatizirana: *sît*, *brât*, *krùh* = /sIt, brat, krUh/: *sîtega*, *brâta*, *krúha*.

Pri *e* (*kmêt*, *žêp*, *dekadênt*) je, ko se v nezadnjem zlogu naglašeni samoglasnik podaljša, v 85 % nosilec naglasa ozek (*kméta*), le v 15 % širok (*žêpa*, *dekadênta*). Ker pa sta od teh 15 % skoraj dve tretjini oblikovno označeni s končajem *-ent* (*dekadênta*), je predvidljivost v premeni kratkega naglašenege *e*

z dolgim ozkim čez 90-odstotna. Take primere s širokim é v nezadnjem zlogu lahko kar naštejemo: *cèr čèp, čèh, dlèsk, klèk, klèp* (z izpeljankami), *sèp, ščèp, šèn, žèp, špèh, arèst, prekrèh*. Tudi ozki podaljšani è poznata *lèv* in *škrpèt*.<sup>8</sup>

Kako koristno je odkrito pravilo, se vidi iz dejstva, da je besed z è po mojem štetju v Slovenskem pravopisu (SP) 1962 okrog 250.

Pri è je treba ločiti besedotvorno nemotivirane (*nòž*) od motiviranih (*pre-nòs* < *prenesti, pokòp* < *pokopati*). Pri nemotiviranih (nekaj čez 60 jih je) je v podaljšani obliki skoraj zmeraj široki ó, torej *bòb* — *bòba*. Prim. še: *bòh, bòk, bòks, bòr, bròn, cmòk, čòf, čòk, dvòr, gomòlj, gòst, gòzd, gròb gròf, gròh, hròšč, klòp, klòšč, kòc, kòl, kònj, konòp, kòš, kròf, mòšt, nòž, otròk, plòh, pòd, pòp, pròšt, ròč, slòj, slòn, snòp, sòm, stòl, stòlp, stòrž, stròk, stròp, škòlj, tòp, štòr, tròp, vòl, zòlj, zòr*. Izjeme so práv zanemarljive: SP 1962 navaja za tip *škòf, škòfa* še: *bòč, bròč, glòg, kròp, pòr, ròk, stòg*. Vendar se celo najtrdnejši taki primeri, npr. *škòfa*, govore tudi že *škòfa* (prim. za govor neke Ljubljancanke še *kròpa, pòra*), sicer pa so take besede prešle v nepremenilni tip *bóč* — *bóča* (tako še *glóg, rók, stóg*).

Pri besedotvorno motiviranih primerih z o-jem je treba ločiti skupine a, b, c. V prvo gredo izpeljanke iz glagolov na *-otati (-oteti)* ali sploh izpeljanko na *-ot* (*grohòt* < *grohotati, živòt* < *živeti*), v drugo izglagolske izpeljanke s trajnim soglasnikom za naglašenim samoglasnikom (*gròm* < *grméti*), v tretjo tiste, ki imajo za naglašenim samoglasnikom zaporni (eksplozivni) soglasnik (*pokòp* < *pokopáti*). V prvi in drugi skupini je oblika s podaljšanim samoglasnikom široka (*grohòta, gròma*), v tretji pa ozka (*pokòpa*).

Za povedano primerjaj:

a) *bohòt, hrbòt, copòt, čofòt, grohòt, hohòt, ropòt, sopòt*;

b) naslednje samostojne ali vezane morfeme:

*bòj, kròj, sòj, spòj, stròj, znòj, navòj, nagnòj, obstòj, pòj*;

*nagòn, napòn, naslòn, odklòn*;

*gròm, lòm*;

*kròv, ròv, prislòv*;

*mòlj, zakòl, podmòl, zobobòl*;

*plòsk, pòst, prenòs; dovòz*;

*spòr, zatòr, zòr, bratomòr, izbòr, izvòr, napòr, preòr, ukòr, prodòr, stvòr*.

V SP 1962 je takih primerov čez 130. — Našemu pravilu se upira naslednjih 12 morfemov: *kòv* (3 primeri), — *slòv* (3), *otròv* (1), *zrakoplòv* (1), *ogòn* (1 — del zorané njive), *osòj* (2), *pokòj* (2), *pozòj* (1), *otòr* (1), *preòr* (2), *pogòj* (1), *zatòn* (1), vsega 17 besed. V izgovoru že omenjene Ljubljancanke je opravičen izgovor z ozkim ó samo za *pogòj* in *zatòn*, vse druge primere govori s širokim ó. Tako je naša premena *ò* ~ *ó* pred trajnim soglasnikom pri besedotvorno motiviranih besedah skoraj 100 % predvidljiva, saj je razmerje med predvidenim in nepredvidenim kakor 145 : 2.

c) naslednje samostojne ali vezane morfeme:

*hòd, smòd, vòd, poròd, razplòd*;

*kòp, sklòp, stòp, oklòp, potòp*;

*pòk, skòk, stòk, tòk, odlòk, odzvòk, krvòlk, obòk, zvòk, uròk*;

*odlòg, opròg, poròg*;

*omòt, oplòt; tòč*.

Teh primerov je čez 90. Pojasnilna moč tega pravila je 90 %, ker se ji upirata le morfema *bòd* (3 primeri) in *mòk* (4). Tip *omòt* po pričakovanju v izgovoru Ljubljančanke gre v skupino a), tj. tip *bohòt*. Morda je prav izgovorni (-òt) za *bòd* prevedel ta tip v skupino b. Morfem *mòk* je morda nemotiviran, sicer mu ne vem razlage.<sup>9</sup>

V članku sem podal nekaj rešitev, ki mi jih je prineslo strukturalno obravnavanje slovenskih knjižnojezikovnih dejstev. Želel sem, da bi jih priznali kot koristne. In še: tudi iz tega prispevka se vidi, kako veliko problemov je v slovenskem knjižnem jeziku še nerešenih, kolikšne naloge čakajo redke sloveniste in kako dobrodošla bi bila pomoč od koderkoli, dobrodošla tudi v primeru, ko bi naše domače slovenistične ustvarjalne sile imele ob boljši razporejenosti večje možnosti za delo, kot jih imajo sedaj.

#### ODNOSNICE

1. O tem prim. podrobneje moja razprava *Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika*, JiS 1965, str. 56—79 (dalje Skj). — 2. Te primere imaš sedaj vse naštete v Slovenskem knjižnem jeziku 1, Maribor 1965, str. 172—173, vaja 23. — 3. Prim. še Skj 1, str. 168, 1. — 4. Prim. Skj. I, str. 125—126 in članek *Besede z dvema naglasoma* (Jezikovni pogovori II, str. 128—135 (Ljubljana 1967)). — 5. Prim. Skj. 1, str. 162, 5. odstavek za kratka nevtralna e in o in Jezikovni pogovori II, str. 117—118 (sestavek *Kaj je v knjižnem jeziku prav*) za tip *sinóvi*, *idéja*. — 6. Temu načelu skušajo zadostiti, kolikor v okviru učbenika le gre, moji Skj 1, 2 in 3 (Maribor 1965, 1966 in 1967). 7. Prim. sedaj tudi v Skj 3, str. 132, 139—140, že prej sem povezoval naglas deležnika na -l in namenilnika (JiS 1958/59, str. 81—83). — 8. Rezultat tega podan v Skj 1, str. 169, 1. odstavek. — 9. Rezultati tega razpravljanja so podani v Skj 1, str. 169—170.

Rozka Štefan

## POLJSKI LIRIK LEOPOLD STAFF

Na pragu našega stoletja, dve leti za Župančičevo Čašo opojnosti, je izšla v Lvovu, na nasprotnem koncu tedanje pretežno slovanske Avstrije, prva pesniška zbirka poljskega lirika Leopolda Staffa. Zbirko mu je založil oče, lvovski slaščičarnar češkega rodu — drugega založnika mladi pesnik, ki je pesnil že od gimnazijskih let, ni mogel najti. Urednik tedanje vodilne poljske literarne revije, v Krakovu izhajajočega *Życia*, Stanisław Przybyszewski, namreč ni maral objavljati Staffovih pesmi, ker niso ustrezale njegovemu literarnemu okusu. Urednikov program je najpopolneje uresničeval Kazimierz Tetmajer, ki je dotlej objavil že več zbirk pesimistične dekadence lirike in v njej izpovedal glavne motive začetnega obdobja nove literarne struje, ki je po programskem članku iz leta 1898 dobila ime *mlada Poljska*.

Že pred Tetmajerjem je nastopil Jan Kasprowicz, sprva nadaljeval realistično pesniško izročilo, nato pa razvil simbolistično filozofsko liriko, v kateri je iskal odgovor na vprašanje, od kod krivica in bolečina na zemlji.

Staffova prva pesniška zbirka je izšla skoraj ob istem času kot Kasprowiczeva *Umirajočemu svetu* in je zbudila pozornost že s svojim za tisti čas ne navadnim naslovom — *Sanje o moči*. V teh pesmih, ki jih uvaja programski sonet *Kovač*\*, je Staff odklonil dekadenco življenjsko naveličanost in poveleči-

\* Prevodi nekaterih omenjenih Staffovih pesmi so objavljeni v reviji *Sodobnost* 1967/4.